

**Faculty of International Relations
Working Papers**

10/2013

**Vliv zadlužení státu na jeho stabilitu: příklad
Socialistické federativní
republiky Jugoslávie**

Jakub Hejsek

Volume VII

Vysoká škola ekonomická v Praze
Working Papers Fakulty mezinárodních vztahů
Výzkumný záměr MSM6138439909

Název: Working Papers Fakulty mezinárodních vztahů
Četnost vydávání: Vychází minimálně desetkrát ročně
Vydavatel: Vysoká škola ekonomická v Praze
Nakladatelství Oeconomica
Náměstí Winstona Churchilla 4, 130 67 Praha 3,
IČO: 61 38 43 99

Evidenční číslo MK ČR: E 17794
ISSN tištěné verze: 1802-6591
ISSN on-line verze: 1802-6583
ISBN tištěné verze: 978-80-245-1809-1
Vedoucí projektu: Prof. Ing. Eva Cihelková, CSc.
Vysoká škola ekonomická v Praze,
Fakulta mezinárodních vztahů
Náměstí Winstona Churchilla 4, 130 67 Praha 3
+420 224 095 270, +420 224 095 248, +420 224 095 230
<http://vz.fmv.vse.cz/>

Studie procházejí recenzním řízením.

VÝKONNÁ RADA

Eva Cihelková (předsedkyně)
Vysoká škola ekonomická v Praze
Olga Hasprová
Technická univerzita v Liberci
Zuzana Lehmannová
Vysoká škola ekonomická v Praze
Marcela Palíšková
Nakladatelství C. H. Beck

Václav Petříček
Vysoká škola ekonomická v Praze
Blanka Říchová
Univerzita Karlova v Praze
Dana Zadražilová
Vysoká škola ekonomická v Praze

REDAKČNÍ RADA

Regina Axelrod
Adelphi university, New York, USA
Peter Bugge
Aarhus University, Aarhus, Dánsko
Petr Cimler
Vysoká škola ekonomická v Praze
Peter Čajka
Univerzita Mateja Bela, Bánská
Bystrica, Slovensko
Zbyněk Dubský
Vysoká škola ekonomická v Praze
Ladislav Kabát
Bratislavská vysoká škola práva
Ludmila Štěrbová
Vysoká škola ekonomická v Praze
Eva Karpová
Vysoká škola ekonomická v Praze
Jaroslav Kundera
Uniwersytet Wrocławski, Wrocław,
Polsko
Larissa Kuzmitcheva
Státní univerzita Jaroslav, Rusko

Václav Kašpar
Vysoká škola ekonomická v Praze
Lubor Lacina
Mendelova zemědělská a lesnická
univerzita, Brno
Cristian Morosan
Cameron School of Business
Václava Pánková
Vysoká škola ekonomická v Praze
Lenka Pražská
emeritní profesor
Lenka Rovná
Univerzita Karlova v Praze
Mikuláš Sabo
Ekonomická Univerzita v Bratislave,
Slovensko
Naděžda Šišková
Univerzita Palackého v Olomouci
Peter Terem
Univerzita Mateja Bela, Bánská
Bystrica, Slovensko
Milan Vošta
Vysoká škola ekonomická v Praze

ŠÉFREDAKTOR

Josef Bič
Vysoká škola ekonomická v Praze

Vliv zadlužení státu na jeho stabilitu: Příklad Socialistické federativní republiky Jugoslávie

Jakub Hejsek (jakub.hejsek@amo.cz)

Abstrakt:

Socialistická federativní republika Jugoslávie (SFRJ) nezvládnutím svých hospodářských problémů dopustila zhoršení a následně kolaps své politické stability, který vyústil až do rozpadu země a občanské války. Jsou analyzovány hospodářské potíže, kterým SFRJ v posledních 12 letech své existence čelila, a snahy o jejich řešení; to vše s důrazem na problémy, které jsou obdobou těch současných v EU a zejména jejích “jižních” členských států. Jde o oblasti vnějšího dluhu, ztráty konkurenceschopnosti a meziregionálních transferů, a jakým způsobem se vzájemně ovlivňovaly. Pozornost je věnována tzv. Markovićovým reformám – poslednímu pokusu zachránit jugoslávské hospodářství s reálnou možností úspěšně.

Klíčová slova: Socialistická federativní republika Jugoslávie, vnější dluh, inflace, hospodářské reformy

Impact of the Debt on the Stability of a Country: Example of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia

Jakub Hejsek (jakub.hejsek@amo.cz)

Summary:

The Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY) was an example of a country unable to manage imminent economic problems, allowing worsening and eventually collapse of its political stability, which subsequently led to break of the country and civil war. This article contains analysis of the economic difficulties SFRY had been facing in the last 12 years of its existence and the struggle to solve the situation; problems similar to those faced by EU and mainly by its “southern” member states are the main focus. That includes issues of external debt, loss of competitiveness and the interregional transfers, and their mutual relations. One part of the article is dedicated to the so-called “Markovic reforms”, which was the last real effort to save the Yugoslav economy.

Keywords: Socialist Federal Republic of Yugoslavia, external debt, inflation, economic reforms

JEL: F51, F34, H77

Tento příspěvek je publikován jako konzultace.

Obsah

Úvod.....	7
1. Role hospodářství v rozpadu SFRJ.....	8
2. Hospodářství SFRJ.....	10
2.1 Vnější faktory.....	11
2.2 Vnitřní faktory.....	13
2.3 Důsledky.....	18
3. Markvičovy reformy a hospodářství SFRJ v posledních letech své existence.....	20
Závěr.....	25
Seznam literatury.....	27

Úvod

Pro aktuální hospodářské těžkosti, kterým již několik let čelí mnohé evropské země, se vžil termín hospodářská krize. Propady hrubého domácího produktu a rostoucí nezaměstnanost jsou zapříčiněny či doprovázeny vysokou a dále rostoucí úrovní zadlužení a v mnoha ohledech se velká část pozornosti politiků, centrálních bank i odborné veřejnosti zúžila na otázku přístupu k řešení tzv. dluhové krize, která je derivací zmíněné krize hospodářské.

Politická i odborná diskuse v EU mimo jiné řeší následující okruhy otázek – 1. zda je prioritou vyřešit veřejné zadlužení nebo hospodářský růst, tj. zda se mají státy zaměřit na snižování svých dluhů či stimulaci hospodářství prostřednictvím fiskálních (expanze dluhu) a/nebo monetárních (kvantitativní uvolňování, odkup státního dluhu centrálními bankami) politik, 2. zda je v souvislosti s dluhovou krizí pro hospodářství větším rizikem inflace či deflace, 3. zda transfery od rozvinutých částí EU k těm chudším těm posledně jmenovaným pomáhají ke snižování jejich hospodářského zaostávání, zvyšování konkurenceschopnosti a celoevropskému růstu. Tyto tři okruhy samozřejmě nejsou vyčerpávajícím výčtem probíhajících diskusí, ale patří k těm nejvýznamnějším.

V současné diskusi se vyprofilovaly dva základní přístupy k uvedeným okruhům problémů. První je zastáncem (především fiskální) stimulace hospodářství i za cenu zvyšování dluhu, má obavy z cenové deflace a meziregionální transfery považuje za formu podpory ekonomiky. Tento přístup je nejčastěji spojován s osobou Paula Krugmana, nositele Nobelovy ceny za ekonomii za rok 2008, a nejhlasitěji o sobě dává vědět v jeho sloupcích v *The New York Times* nebo monografiích (naposledy velmi jednoznačně Krugman 2012). Bez stimulace, jak tvrdí, dojde k prodloužení či prohloubení hospodářské krize s negativními dopady na politickou stabilitu zadlužených zemí. Prostor pro vyřešení dluhů vidí někdy v budoucnu (tamtéž).

Na opačném pólu stojí názory, že prioritou je snižování dluhu a bez jeho řešení je na místě obava z inflace. Důsledkem je odmítání různých kvantitativních uvolňování či přímé stimulace ekonomiky prostřednictvím státních (veřejných) výdajů financovaných dalším dluhem s tím, že bez vyřešení dluhu bude hospodářský růst podvázaný a hrozí politická nestabilita. Obhájcem tohoto názoru je v současnosti nasloucháno méně a nemají tak význačného mluvčího jako je v předchozím odstavci zmiňovaný Krugman; jejich akademické zázemí má zdroj v tzv. rakouské škole – zastoupené např. Ludvig von Mises Institute (www.mises.org).

Tyto aktuální výměny názorů jsou do jisté míry odrazem dlouhodobé diskuse o tom, jaký je vztah mezi zadlužením země a její politickou stabilitou. Tuto diskusi, prozatím bez vítěze, lze sledovat například na platformě amerického National

Bureau of Economics Research, kde i na základě studií (opakovaných) dluhových krizí Argentiny, Indonésie či Mexika formulují výzkumníci své závěry.¹

Tento článek se věnuje příkladu země, která v 80. letech svou dluhovou a celkově ekonomickou situaci nedokázala zvládnout a na začátku dalšího desetiletí se v krvavé občanské válce rozpadla. Tím příkladem, kupodivu v současnosti nikterak často vzpomínaným (na rozdíl třeba od zmíněné Argentiny či Mexika), je Socialistická federativní republika Jugoslávie – SFRJ; země, se kterou se až do přelomu 80. a 90. let minulého století počítalo jako s budoucím členem Evropského hospodářského společenství (EHS), tedy i dnešní Evropské unie. Ukončení hospodářské krize v SFRJ rozpadem federace není ve srovnání s ostatními zadluženými státy své doby úplně typické, nicméně *popis a analýza souvislostí mezi hospodářskými problémy, včetně dluhu, a politickým vývojem této země pomůže nahlédnout na současné evropské hospodářské problémy jiným pohledem a naznačit případnou relevanci k dnešní situaci. To je cílem tohoto článku.*

Jakkoliv je třeba zdůraznit, že existují významné rozdíly mezi situací SFRJ v 80. a na počátku 90. let a dnešní EU postiženou aktuální hospodářskou a dluhovou krizí, existuje rovněž celá řada podobností. Díky tomu by některé jugoslávské zkušenosti mohly být relevantní pro naši dobu a region a také pro ty, kdo se zabývají dluhovou krizí a hledáním jejích řešení.

Článek je rozdělen do tří hlavních kapitol. První se věnuje pohledům na to, jak hospodářský vývoj v SFRJ byl propojený s politikou země. V další kapitole se věnujeme faktorům, které ovlivňovaly vývoj jugoslávského hospodářství a jejich důsledkům v podobě nezaměstnanosti, inflace a politické labilitě. V poslední ze tří velkých kapitol se seznámíme s posledním reálným pokusem o záchranu jugoslávské ekonomiky v podobě reformů tehdejšího premiéra Markoviće a závěrečnému zhroucení v důsledku jejich odvolání.

1. Role hospodářství v rozpadu SFRJ

Oslabování politické stability Jugoslávie od poloviny 80. let předcházela hospodářská stagnace a postupné rozdělení jugoslávského hospodářského prostoru do několika na sobě stále nezávislejších celků. Hranice těchto celků převážně kopírovaly republikové a jen v menší míře etnické hranice, a to i v případě, kdy jedno etnikum žilo ve více republikách. Rozdílné priority a způsoby jejich prosazování, nestejná hospodářská úroveň a nevyvážený rozvoj republik výrazným způsobem negativně ovlivnily rozhodovací procesy ve federálních

---

¹ Například Chang (2006), další nositel Nobelovy ceny za ekonomii Roubini, dlouhodobě Ozler (třeba 1991) nebo z dřívějších Sundel a Jones.

strukturách a postupně znemožnily dosahovat dlouhodobějšího mezirepublikového konsensu (Dizdarević 2002: 77).

Hospodářství jugoslávských republik nebylo v období před rozpadem příliš výkonné. Ekonomiku sužovala silná inflace, vysoká nezaměstnanost, záporná platební bilance a enormní vnitřní i vnější zadluženost. Na podnikové úrovni byla špatná situace v zásobování, výrobky nedosahovaly kvality běžné v tržních ekonomikách, řízení bylo neefektivní díky rozbujelé byrokracii a zaostalému komunistickému stylu ekonomického uvažování. Jugoslávská socialistická cesta, honosně nazývaná "ilyrskou ekonomickou teorií" (viz například Švejnar 1988), nedokázala v 80. letech zajistit prosperitu a v ekonomice musely být postupně (ovšem vždy nedostatečně) posilovány tržní prvky. Byly to hospodářské neúspěchy, které podle některých badatelů (Gapinski 1993) zdiskreditovaly Svaz komunistů Jugoslávie, zpochybnily jeho schopnost vést zemi a daly impuls vzniku vnitrostranických názorových proudů i plně opozičních platform.

Vládní komunisté i opoziční skupiny se nezávisle na sobě snažili nalézt pro SFRJ řešení. Ta se sice v mnohém lišila, ale podobná si byla – zcela podle Snyderova konceptu (Snyder 2000: 32 - 36) - v tom, že východisko z krize nalézala často a konsensuálně v obrodě národa a znovuzrození hrdosti z příslušnosti k národu, ke kterému se ta která skupina hlásila.

Dalším požadavkem pak přirozeně bylo "narovnání" vztahů s ostatními etniky. Napětí plíživě přerostlo v mezietnické násilí a následně došlo k ničivé občanské válce a etnickým čistkám. Hospodářské problémy se tak staly jednou z podstatných příčin jugoslávského dramatu, pokud ne příčinou dominantní.

Hospodářská krize se v Jugoslávii projevila konflikty mezi národy za současného kolapsu totalitarismu komunistické strany. K výbuchu situace dozrála počátkem 90. let. Většinová Srbové vnímali slabost federace a přáli si prostřednictvím její centralizace znovu získat své někdejší výsadní politické a hospodářské postavení. Jiné národy - především Slovinci a Chorvaté – si naopak přály její další oslabení. Zvažovaná varianta konfederace víceméně nezávislých států nakonec nedokázala uspokojit ani jedny, ani druhé, a vlastně (po)sloužila především pro maskování slovinských a chorvatských snah o nezávislost a uspokojení zahraničí, které si zpočátku rozpad SFRJ nepřálo. Výsledkem byl rozpad nejdříve do pěti a později dokonce do sedmi nástupnických států.

Někteří autoři s různými závěry spojují hospodářské problémy SFRJ a její rozpad. Obecně se rýsují dva přístupy.

První (např. Pirjevec 2000) - z pohledu profilu autorů humanitně-diplomatický - tvrdí, že hospodářské problémy prohloubily nedorozumění mezi republikami (etniky), nicméně vlastní důvody rozpadu vidí především v boji o moc mezi

republikami a uvnitř republik (mezi komunisty a opozičními platformami zleva i zprava).

Naopak menšinový z pohledu počtu autorů pocházejících především z řad ekonomů (např. Gapinski 1993) uvádí, že hospodářské problémy a neschopnost jejich zvládnutí byly vlastní příčinou rozpadu země a následného násilného konfliktu.

Oba směry se nicméně shodnou, že rozpad Jugoslávie byl způsoben komplexem příčin, a liší se především v tom, jakou míru té které příčině připisují. Na následujících stranách se seznámíme se stavem hospodářství v SFRJ během poslední čtvrtiny její existence.

2. Hospodářství SFRJ

Poslední dekádu před rozpadem - 80. léta - lze v případě jugoslávského hospodářství označit za "ztracené desetiletí". Jestliže ještě v roce 1980 HDP na osobu v SFRJ dosahoval slušných 46 % úrovně Evropského společenství, v roce 1990 to bylo jen 34 %.² Podobný mix zahraničního dluhu, inflace, korupce a stagnující ekonomiky charakteristický pro SFRJ byl ve stejném desetiletí příznačný i pro země Latinské Ameriky, u kterých byl výraz „ztracená dekáda“ použit poprvé.

Hospodářské potíže federální Jugoslávie měly kořeny už v poválečné rekonstrukci uskutečněné za minimální účasti soukromého sektoru. Jestliže v 80. letech tyto potíže postupně dosáhly svého vrcholu, pak první polovina 90. let se na většině prostoru bývalé Jugoslávie změnila v hospodářský kolaps. Samotná dekáda 80. let se nesla ve znamení hospodářské stagnace a prohloubení problémů z předchozích let, na které měly negativní vliv vnější i vnitřní hospodářské faktory. První příznaky se objevily již v polovině roku 1980.

V další části zanalyzujeme několik vnějších a vnitřních faktorů, které nejvíce ovlivnily hospodářský vývoj posledního desetiletí normální existence SFRJ. Výčet hospodářských faktorů je s malými úpravami převzatý z výčtu OECD (1990) a Economic Survey of Europe (1991 – 1992), které dobře stručně periodizují všechny problematické oblasti jugoslávského hospodářství. Mimo výčet naopak stojí čistě politické faktory, které jdou za rámec tohoto článku.

---

² A v roce 2000 už jen 25 % jako průměr postjugoslávských republik. Viz OECD Economic Survey on Yugoslavia (1990) a Economic Survey of Europe (2001).

2.1 Vnější faktory

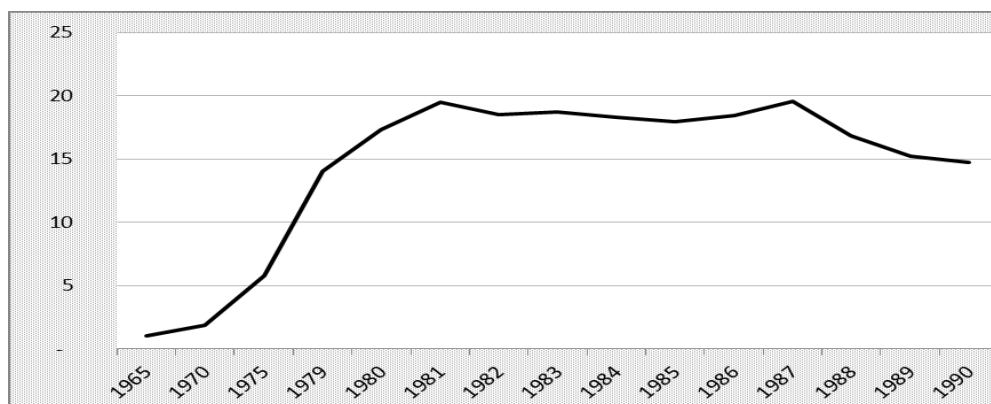
Po větší část desetiletí byla pro Jugoslávii nejpálčivější její zahraniční nerovnováha, která se bezprostředně promítala do problematiky zahraničního zadlužení. Chronický deficit zahraničního obchodu i celkové platební bilance byl intenzivně pokrýván zahraničními dluhy; SFRJ si musela půjčovat od svých obchodních partnerů, mezinárodních organizací nebo její obchodní subjekty prostě neplatily své zahraniční závazky.

Mezi hlavní příčiny převisu dovozu nad vývozem SFRJ a tedy i vnějšího zadlužení státu patřila světová ropná a evropská hospodářská krize, v jejímž důsledku došlo ke zhoršení konkurenceschopnosti jugoslávského zboží a následnému propadu salda obchodu s hlavními partnery v Evropě.

Prudký růst cen ropy jako důsledek druhé ropné krize po roce 1979 vedl k obrovskému nárůstu hodnoty dovozů země, která byla na importované ropě velmi silně závislá. Zvláště negativně se projevilo náhlé zvýšení ceny ropy dovážené ze SSSR.

Pokles výkonu ekonomik hlavních obchodních partnerů Jugoslávie v západní Evropě – Německa a Itálie omezil jugoslávský export a do země se musela vrátit část z milionu jugoslávských dělníků a jejich rodinných příslušníků pracujících v zahraničí. Ti zprvu odcházeli za vyššími výdělky, čímž mimochodem napomohli ke snížení jugoslávské nezaměstnanosti. Transfery jejich mezd představovaly významný zdroj konvertibilních měn pro krytí nezbytných dovozů (Delević 1998).

Graf 1: Čisté zahraniční zadlužení SFRJ v mld. USD, 1965 - 1990

Zdroj: Zec (2012)

V téže době zpřísnily západoevropské státy a USA pod tlakem svých rozpočtových omezení podmínky pro poskytování zahraničních úvěrů a začaly se tvrději zasazovat o splácení úroků a jistin z existujících dluhů. Možnost získat

nové prostředky za akceptovatelných podmínek se snížila v důsledku dluhové krize postihující Mexiko a Polsko, díky které začali věřitelé považovat celý segment rozvíjejících se ekonomik za rizikový a své půjčky omezili nebo výrazně zvýšili požadované rizikové prémie.³

V roce 1980 už dosáhl dluh v konvertibilních měnách jedné čtvrtiny HDP, ale jugoslávské podniky nedokázaly zvýšit výrobu a vývoz, který by posloužil ke krytí obsluhy dluhu. Zároveň prudce začala růst cenová úroveň v zemi, která v režimu pevných směnných kurzů vedla podle poznatků OECD ke zhoršení konkurenceschopnosti jugoslávského exportu na zahraničních trzích (OECD 1990).

Prudké zhoršení platební bilance vedlo mimo jiné k administrativnímu omezování dovozů, obchodů s dinárem i zahraničními měnami⁴ a svůj odraz našlo i v modifikaci zahraniční politiky státu. Jugoslávské vedení se ze závislosti na sovětské ropě pokoušelo vymanit rozvíjením styků s Irákem, Libyí a Alžírskem ve snaze získat nižší ceny suroviny (Glenn 1992: 83).

Významně pozitivním přínosem bylo uzavření dohody s Evropským hospodářským společenstvím (EHS) v roce 1981. Podle jejích ustanovení mohla Jugoslávie 70 % průmyslového zboží do EHS vyvážet bezcelně, ale její agrární vývoz zůstal omezovaný. Obchodní výměna s EHS postupně rostla, což Jugoslávii umožňovalo snažit se po celé desetiletí o přijetí do Evropských společenství. Export na trhy EHS byl pro SFRJ největším zdrojem konvertibilních měn. Dobré obchodní vztahy zároveň udržovala se státy stále významného Evropského sdružení volného obchodu, Rady vzájemné hospodářské pomoci a neevropskými členy OECD, jejímž členem Jugoslávie, vedená jako země s tržní ekonomikou, byla od roku 1972.

Nápravná opatření

Federální vláda se pokoušela situaci v hospodářství napravit. V červnu 1980 nařídila třetinovou devaluaci dináru, v roce 1982 devalvovala měnu o dalších 40 % a v roce 1983 pod tlakem USA a MMF připravila program dlouhodobé stabilizace, založený na zprávě tzv. Krajgherovy komise. Prioritami programu (Pirjevec 2000) byla diverzifikace energetických zdrojů, investice do technologického rozvoje, zlepšení postavení soukromého sektoru a celkové vyvážení sektorů ekonomiky. Program byl federálním parlamentem výrazně redukován a v přijaté podobě nebyl účinný. Reformy se tak zpozdíly o sedm důležitých let a byly uvedeny do praxe až za výrazně změněných podmínek.

---

³ Delević (1998)

⁴ A vládních nařízeních o zmrazení cen. Dizdarević (2002: 77)

Neúčinnost reforem způsobil také fakt, že se opíraly o pouhé „hospodářské“ nástroje, bez návazných politických změn (Stamenković – Pošarac 1994: 18).

Již v dalším roce musela Jugoslávie žádat MMF o další úvěry, za které musela platit dalšími ústupky v hospodářské politice. Ale žádné ozdravné prostředky diktované MMF nedokázaly zabránit dalšímu růstu inflace, nezaměstnanosti a zadlužení země, když v roce 1982 jen úroky z federálního a republikových zahraničních dluhů dosáhly 5 mld. USD (Dizdarević 2002: 77). Ani krátké oživení roku 1984 nedokázalo změnit sestupný trend.

Přetrvávající nedostatek konvertibilní měny v roce 1987 přivedl Jugoslávii k rozhodnutí nesplatit poprvé ve své poválečné historii ani úroky ze zahraničního dluhu – jednoduše nebylo z čeho. Mezinárodní měnový fond (MMF) nařídil uvolnění trhu výměnou za odklad splátek a stabilizační podporu. Tentokrát již Jugoslávie nemohla MMF nevyhovět; po přijetí většiny podmínek se situace začala pomalu zlepšovat; skutečným zlomem se ale měly stát až tzv. Markovićovy reformy na přelomu dekády.

Vztahy se zahraničím tedy procházely turbulentním obdobím, které dopadalo na dovozce i vývozce. Problém devizových rezerv se Jugoslávská národní banka (NBJ) a federální vláda pokoušely řešit administrativními zásahy a přidělovým systémem: vývozci NBJ odevzdávali větší díl zahraniční měny výměnou za dináry. Často ale nedostali příděl na pokrytí nákupu nezbytných surovin. Toto opatření se dotklo zejména Slovinska a Chorvatska, kde se nacházelo nejvíce exportně orientovaných podniků, a bylo jimi odmítáno jako nepatřičné a diskriminující. V roce 1986 byl založen "volný trh" s devizami, nadále ale platily povinné odvody. Příděly nahradily složité a nefunkční kvóty. Vláda stanovila priority dovozu a přijala programy exportních subvencí, které záhy vedly k rozrušení exportu a ztrátě exportních příjmů. To opět nejvýrazněji postihlo slovinské a chorvatské firmy, ale také třeba skupinu Crvena Zastava v jižním Srbsku.

2.2 Vnitřní faktory

Neméně významný dopad na hospodářství měly okolnosti, které měly příčiny na domácí půdě; zejména šlo o chybnou monetární politiku federace a republik, dělení dosud jednotného hospodářského prostoru SFRJ, alokaci federálních investic, otázku rozvoje zaostalých regionů a problémy ve finančním a bankovním systému země včetně jeho propojení se zájmy vybraných průmyslových podniků.

Potřeba splácet zahraniční půjčky a odliv kapitálu, který by měl za normálních okolností za následek zhoršení dostupnosti dinárových kreditů (a následný hospodářský pokles), byly na federální a zejména na republikové úrovni řešeny oficiální i neoficiální emisí dinárů prostřednictvím odkupu veřejných i podnikových dluhů, což vedlo k prudce rostoucí inflaci postihující většinu

obyvatel a způsobující nestabilitu v obchodních vztazích mezi firmami. Jinou politiku bezmocné vedení země nedokázalo pro rozpory prosadit.

Hospodářská politika se snažila o maximální soběstačnost prostřednictvím nahrazování dovozů domácí produkcí a zvýšeným využíváním domácích surovinových zdrojů, byť cílem nikdy nebyla úplná autarkie podle severokorejského vzoru. Velmi důležité pro budoucnost se stalo úsilí jednotlivých republik o hospodářskou samostatnost bez ohledu na jejich komparativní výhody i prostý rozum; někdy se republikové vlády nedokázaly dohodnout ani na využití levných úvěrů Evropské investiční banky (Dizdarević 2002: 77). Od 80. let fakticky docházelo ke tříštění dosud relativně jednotného jugoslávského trhu na menší jednotky.

Obchodní výměna mezi republikami tak v průběhu desetiletí postupně klesala (Pirjevec 2000: 411). Stále menší objem společných hospodářských zájmů pochopitelně dál oslaboval společný zájem na zachování státu. To vedlo k nárůstu neefektivity v hospodářství, která dál prohlubovala hospodářské potíže a jejich politické dopady.

Jedním z nejdiskutovanějších problémů se staly federální investice a také transfery prostředků mezi vyspělejšími částmi federace a jejími zaostalými regiony (viz dále). Rozvoj chudých regionů byl přitom prezentovaný jako jeden z hlavních úspěchů komunistického vedení země.

Investiční prostředky byly v reakci na ropnou krizi nasměrovány do ropného průmyslu a navazujících sektorů; dostavěn byl ropovod Adria a rafinérie v Chorvatsku, ropa a zemní plyn začaly být těženy v Posáví, Podunají a zahájen byl průzkum a zkušební těžba v pobřežním šelfu Chorvatska a Černé Hory.

Chorvatský energetický průmysl nicméně ve druhé polovině 80. let zkrachoval a extenzivní těžba ropy zkolabovala. Elektrina byla získávána z vodních a především tepelných elektráren spalujících domácí hnědé uhlí (lignit), což bylo spojeno s negativními dopady na životní prostředí. Ačkoliv 75 % produkce uhlí šlo do elektráren, na výrobu dostatečného množství energie to stejně nestačilo.

Souběžně rostly snahy o zvýšení těžby ostatních surovin (zejména železa a neželezných kovů), jejichž ložiska se nacházela především v Bosně a Hercegovině, ale i v Kosovu. Problémem byla nedostatečně dimenzovaná dopravní síť, která v některých horských oblastech této republiky prakticky chyběla. Složitě bylo rovněž spojení vnitrozemí s jadranskými přístavy a koneckonců i jižních oblastí se severními.

Možnosti federální vlády v hospodářské oblasti byly kromě legislativní role dost omezené. Podíl federálních výdajů na hrubém společenském produktu SFRJ byl nejvyšší v roce 1976, kdy dosáhl rovných 10 %, ale v ostatních letech období 1960 – 1988 se pohyboval v rozmezí 6 – 9 % s klesající tendencí ke konci její existence

(OECD 1990). Výdaje z velké části zahrnovaly armádu, federální úředníky a níže zmiňovaný fond pro investice do zaostalých regionů.

Investované zdroje navíc často nebyly použity efektivně – část jich byla přímo utracena za spotřební zboží, za vysoké částky byly stavěny obytné a administrativní komplexy, ne všechny továrny dokázaly vyprodukovat zboží, které by dokázalo obstát alespoň na jugoslávském trhu. Je nutno vzít v úvahu, že na rozdíl od států RVHP neexistovalo podrobné centrální plánování, které by určovalo spotřebu výrobků takových podniků.

Jednou z podstatných výzev, kterým čelila jugoslávská ekonomika, byly hluboké meziregionální disproporce. Z historických důvodů byla většina průmyslu soustředěna v někdejších rakousko-uherských oblastech (Slovinsko, střední a východní Chorvatsko či Vojvodina). Změny v rozmístění průmyslu přišly až po druhé světové válce, kdy byl těžký průmysl, především zbrojní výroba, z vojensko-strategických i ekonomických důvodů budován v Bosně a Hercegovině a v menší míře také v Makedonii a srbském Kosovu.

V jižních republikách byla dislokována především pracově náročná výroba, zatímco Slovinsko, Chorvatsko a severní Srbsko přitahovaly technologicky vyspělejší domácí i zahraniční investice. Slovinsko a Chorvatsko dohromady zajišťovaly asi 60 % jugoslávského exportu. Nešlo nicméně jen o technologicky vyspělý vývoz, ale i o položky, které musely být dotovány prostřednictvím vývozních dotací, které přesahovaly 10 % federálních výdajů (Dizdarević 2002: 78).

Masivní investice nedokázaly v konečném důsledku překonat rozdíly v hospodářské vyspělosti, způsobovaly nespokojenost mezi příjemci, kteří se domnívali, že dostávají příliš málo, i mezi donátory, kteří shledávali své závazky příliš vysokými.

Rozdíly ve výkonnosti proto neustále rostly. Zatímco v polovině 50. let byl poměr mezi společenským produktem Slovinska a Kosova (reprezentující entity na opačných koncích výkonnostního žebříčku) 5:1, na počátku 80. let vyrostl na 7:1 (Pirjevec 2000: 420). Lišily se i platy zaměstnanců, i když ceny přitom byly podobné. Zejména v jižních oblastech se koncem 80. let stále více stávkovalo, ale nepokoje zaměstnanců zasahovaly všechny republiky bez rozdílu.

Pro odstranění či alespoň snížení mezirepublikových rozdílů existoval fond pro málo rozvinuté oblasti. Do fondu přispívaly všechny republiky a oblasti asi 2 % vytvořeného produktu, která byla zpátky přerozdělena podle stupně vyspělosti. Za vyspělé federální jednotky byly považovány Slovinsko, Chorvatsko, Srbsko a Vojvodina. Naopak nejméně vyspělé, a proto největší příjemce pomoci, bylo Kosovo (Dizdarević 2001: 62 – 63).

Tab. 1 Postavení jednotlivých republik v SFRJ

Republika	A	B
SFRJ	100	100
Bosna a Hercegovina	12,6	69
Černá Hora	1,9	78
Chorvatsko	25,6	126
Makedonie	5,7	66
Slovinsko	18,3	201
Srbsko	35,9	90
<i>vlastní Srbsko</i>	<i>22,9</i>	<i>99</i>
<i>AO Kosovo</i>	<i>2,1</i>	<i>26</i>
<i>AO Vojvodina</i>	<i>10,9</i>	<i>121</i>

Zdroj: Jugoslávská krize a její historické souvislosti (Hladký 1993)

Poznámka: A – Podíl jednotlivých republik a oblastí na společenském produktu SFRJ v %, 1989

B – Relativní společenský produkt per capita v republikách SFRJ v %, 1984, ve stálých cenách roku 1972

Při alokování prostředků z federálních programů rozvoje byly taktéž preferovány méně rozvinuté republiky. Investice šly především do infrastruktury nebo přímo do výstavby průmyslových komplexů. Prostředky byly získávány z republikových příspěvků do federálních fondů, případně z federálních daní (mezi ně patřila i v Chorvatsku velmi neoblíbená daň z turistického ruchu). Jakkoliv je rozšířená představa, že chudé oblasti podporovalo pouze Chorvatsko se Slovinskem, faktem je, že čistým přispěvatelem do federálního rozpočtu bylo i Srbsko. Slovinsko, které obstarávalo 25 % valutových exportů federace, platilo navíc 20 % ze svých příjmů na podporu neefektivních podniků v dalších republikách. V roce 1990 v rámci omezování své účasti ve federaci zastavilo příspěvky do federálního rozvojového fondu a Chorvatsko učinilo totéž o něco později (Glenn 1992: 164 – 165, 200).

Samotný fakt přerozdělování financí mezi republikami a oblastmi doplňovala existence vnitřních neshod ohledně alokaci těchto prostředků. Zejména Slovinsko bylo velmi agilní ve svém tlaku na federální úrovni (Dizdarević 2002: 64-65), aby prostředky šly především do posílení surovinové a energetické základny v hospodářsky slabších regionech, místo do budování lehkého spotřebního průmyslu, který by podobně zaměřeným slovinským podnikům konkuroval. Alokační prostředků proto byla vždy vratkým kompromisem, který často zanechával hořké pocity mezi zúčastněnými.

Kromě hospodářského vzestupu zaostalých oblastí byla do jisté míry zvýšena dopravní obslužnost regionů, místním obyvatelům byla zajištěna zdravotní a školní péče. Odchod mnoha lidí za zaměstnáním do rozvinutějších republik nebo do zahraničí pomáhal řešit problém zaměstnanosti.

Efekty z investic přepočtené per capita ani přes obrovské přerozdělování prostředků nebyly zdaleka oslnivé. Chudší národy – bosenští a sandačtí Muslimové a především kosovští a makedonští Albánci si udržovali vysokou porodnost, která spolehlivě ředila efekty zvýšeného bohatství z investic (Human Development Report 2003).

Docházelo k finančním skandálům a nepořádku, hlavně v bankovním sektoru. Ústava z roku 1974 předpokládala existenci devíti národních bank (šest republikových, dvě oblastní a jedna skutečně centrální banka), které fungovaly v jednom monetárním systému a měly zodpovědnost za primární emisi peněz v ekonomice. Od poloviny 70. let do emise vstupovaly i další subjekty, například ministerstva financí (těch také bylo devět), což podryvalo autoritu centrální banky a její vliv na množství peněz v hospodářství. Nicméně emise peněz nad rámec aktivit NBJ do roku 1989 nepřekročily 3 % z primární emise; masovým jevem se staly až v roce následujícím (Dinkić 2000: 49 – 50).

Aby vládnoucí režim dokázal udržet sociální stabilitu, musel v případě krachujících bank vydatně pomáhat ze státních fondů. Spirálovitě rostoucí inflace umožňovala dluhové financování v obrovském měřítku – úroky a jistina byly spláceny ve znehodnocené měně. Úvěrová expanze zpětně podporovala růst cen. K největšímu finančnímu skandálu nicméně nedošlo přímo v bankovním sektoru.

V druhé polovině 80. let zkolaboval regionálně významný podnik Agrokomerc Velika Kladuša ze severní Bosny a Hercegoviny. Tento podnik byl „holdingem“ několika firem, které vzájemně prováděly „papírové“ obchody bez skutečných aktiv. Na základě obchodů vystavovaly (nekryté) směnky, které diskontovaly u obchodních bank nebo je používaly jako způsob platby za dodávky od svých dodavatelů. Oběma způsoby získávaly neoprávněně hotovost, díky níž prudce expandovaly, a celý podnik dále posiloval. V některých případech i dodavatelé využívali směnky Agrokomercu pro platby svým dodavatelům. Jednu dobu byla celá federace zaplavená směnkami, včetně těch, které obchodní banky po diskontování použily jako ručení pro své vlastní úvěry a hotovost od Jugoslávské národní banky (Dinkić 2000: 51 – 53).

Odhalení tohoto mechanismu a vyšetřování nezákonného financování, propojení podnikových ředitelů s místní i republikovou politickou reprezentací a gigantické finanční škody dosahující stamiliard dinárů (stamiliónů dolarů), které postihly další podniky a banky, upoutaly k soudnímu projednávání případu obrovskou pozornost. Skutečnost, že obviněnými byli především bosenští Muslimové, vedlo k negativní reakci příslušníků tohoto národa a nemalou měrou přispěla k růstu

jejich nedůvěry vůči federální politice reprezentované tehdejším premiérem Brankem Mikulićem, původem bosenským Chorvatem.

2.3 Důsledky

Zmíněné turbulence však měly dopad nejen na podniky zahraničního obchodu, ale i na podniky, které se soustředily na vnitřní obchod a na zásobování obyvatelstva. Energetická krize a nedostatečné investice do výroby elektřiny způsobovaly časté výpadky elektrického proudu a následné výpadky ve výrobě, které vedly k nedostatku surovin a náhradních dílů⁵. Omezení dovozu ropy a nedostatečná kapacita dopravní infrastruktury zhoršily přepravní podmínky a zásobování.

Výsledkem byla obecně nízká kvalita výstupů jugoslávského průmyslu. Export zahrnoval především výrobky s nižší přidanou hodnotou, včetně rud a polotovarů, tedy to, co nemoderní a energeticky náročné jugoslávské podniky dokázaly vyprodukovat a také dopravit na zahraniční trhy.

Deficit zahraničního obchodu, který před realizací drastických doporučení MMF dosahoval v roce 1985 hodnoty 1,5 miliardy amerických dolarů a o rok později dokonce 2,2 miliardy dolarů, postupně po přijetí požadavků MMF klesal na 1,4 miliardy v roce 1987 a pouhých 619 milionů dolarů v roce před vyhlášením nových reforem (1989). Deficit nedokázaly krýt ani příjmy od 9 milionů turistů (1988), ani transfery mezd jugoslávských občanů vracějících se do zahraničních zaměstnání po skončení hospodářského útlumu z počátku 80. let.

Na pokrytí deficitu si musela SFRJ půjčovat za komerčních podmínek a splátky dluhu zpětně zatěžovaly rozpočet a devizové rezervy. Jugoslávský zahraniční dluh per capita byl v roce 1988 nejvyšší v Evropě (OECD 1990).

Koncem roku 1987 dokonce došlo poprvé od druhé světové války k nepřijetí federálního rozpočtu na další rok a následovat musela jeho renegociace formou mezirepublikového dohádovacího procesu. Zablokovalo jej Slovinsko, které nesouhlasilo s navrhovanou hospodářskou a fiskální politikou obsaženou v návrhu rozpočtu.

Situaci jugoslávské ekonomiky tak koncem 80. let lze popsat jako úplné vyčerpání dosavadní ekonomické filozofie. Dílčí pokusy o reformu ukázaly, že není možné nalézt východisko v rámci socialistického hospodářství.

---

⁵ Autonomní rozhodování republik o alokaci investic, součást decentralizační politiky federace od 60. let, a nedostatečné republikové fondy zabránily dokonce i vytvoření celostátní funkční přenosové sítě, která by umožnila alespoň částečně krýt regionální výpadky zdroji z jiných oblastí.

Velmi zřetelně narůstal počet nezaměstnaných. Špatný vývoj hospodářství vedl i navzdory obrovské přezaměstnanosti a skryté nezaměstnanosti⁶ k největší míře nezaměstnanosti v Evropě. V dlouhém období od 1982 do roku 1989 v Evropě nebyla podle OSN (Economic Survey of Europe 2001) žádná jiná země s větším podílem nezaměstnaných osob na aktivní populaci, přestože koncem desetiletí se situace začala zlepšovat.

Míru skepse, která vládla i v nejvyšších kruzích, lze těžko popsat. Rozpory mezi republikami a federací, stejně jako mezi republikami navzájem prakticky vylučovaly dohodu, pokud by nedošlo k významné změně rámce, ve kterém se celá země pohybovala. Ve stejné době, kdy se nejvyšší vedení potácelo v rozporech, docházelo i k prudkému poklesu kupní síly a životní úrovně obyvatel, takže tlak na změny začal přicházet i zdola.

Tab. 2. Vývoj celkové zaměstnanosti v balkánských ekonomikách; roční průměry 1980 a 1987 – 1991, v % (1989 = 100)

	1980	1987	1988	1989	1990	1991
Albánie	77,9	95,9	97,6	100	99,2	97,5
BaH	84,2	99,5	100,1	100	97,1	58,1
Bulharsko	100,0	102,8	102,4	100	93,9	81,6
Chorvatsko	87,4	100,6	100,4	100	97,1	89,2
Makedonie	81,2	99,9	99,7	100	98,2	90,7
Rumunsko	94,6	97,9	98,7	100	99,0	98,5
Slovinsko	84,0	101,9	101,3	100	96,1	88,7
SRJ	83,4	99,0	99,8	100	97,0	94,1
SRJ	83,4	99,0	99,8	100	97,0	94,1

Zdroj: Economic Survey of Europe, 2001, vol. 1; národní statistiky

Slábnoucí postavení SKJ a nahrazení konzervativního komunisty Mikuliće na postu předsedy federální vlády liberálnějším Ante Markovićem poskytlo jedinečnou (a poslední) možnost přistoupit k postupným, přesto převratným

⁶ Zbytečně dlouhá dvouletá až tříletá vojenská služba, možnost studovat vysokou školu se státní podporou po víceméně neomezenou dobu, obrovská armáda státních, municipálních úředníků a zaměstnanců společenského sektoru – to všechno pomáhalo držet počty nezaměstnaných níže, než by odpovídalo skutečnosti.

změnám zasahujícím samotnou podstatu jugoslávského hospodářského uspořádání.

Zahraničním pozorovatelům muselo být jasné, že reformy přicházejí opožděně. V euforii evropských změn přelomu let 1989 a 1990 se ale domnívali, že i tak mohou uspět a přivést SFRJ do společenství stabilních států se sociálně - tržní ekonomikou.

Tak v březnu roku 1989 nastoupil po demisi předchozí vlády v rámci rotace do funkce předsedy vlády SFRJ Chorvat Ante Marković. Svým založením reformní komunisty se rozhodl soustředit na ekonomické problémy státu a prostřednictvím jejich řešení utlumit nespokojenost širokých vrstev obyvatelstva a podkopat tak pozice nacionalismu. Jeho reformy představovaly poslední možnost zachránit hospodářství i jednotu státu.

3. Markovićovy reformy a hospodářství SFRJ v posledních letech své existence

Otázkou je, zda mohl plán premiéra Markoviće uspět a prostřednictvím oživení skomírajícího jugoslávského hospodářství zabránit dezintegraci země a následné občanské válce, která hrozila rozpad doprovázet?

Program vlády se nesl v duchu čtyř cílů, které však z obavy před opozicí starých kádrů nebyly takto explicitně pojmenovány:

- Budování tržních institucí;
- Otevření SFRJ a jejího hospodářství světu;
- Posílení právního řádu, vč. lidských práv;
- Demokratizace a zavedení systému více politických stran.

Hlavním cílem v pozadí reforem bylo přivedení Jugoslávie do evropských institucí, včetně vstupu do Evropských společenství (Delević 1998).

První jeho kroky spočívaly ve snížení federálních (sic!) výdajů, zrušení administrativní kontroly cen, uvolnění dovozu, zrušení omezení manipulace a vývozu deviz občany. Uvolnění dovozu zlepšilo situaci v zásobování trhu, ale zároveň představovalo hrozbu domácím podnikům orientovaných na jugoslávský trh. Naproti očekávání kritiků reforem uvolnění vývozu deviz nevedlo k poklesu devizových rezerv, ale naopak ke zvýšení důvěry v bankovní systém a nárůstu devizových rezerv domácností. Naplánována byla i další fáze (viz níže) (Dinkić 2000:53).

Markovićova ekonomická reforma (přesněji série reforem) slibovala v případě úspěchu ozdravení hospodářství za cenu zvýšení nezaměstnanosti a dočasného zhoršení beztak klesající životní úrovně. Přesto měl jeho plán podporu převážně

části jugoslávských občanů a navenek i velké části republikových vedení (včetně chorvatského), západních států a také Sovětského svazu, který se chystal obdobným způsobem reformovat svoje hospodářství.

Podpora republikových vedení však byla povrchní a neupřímná, protože v případě úspěchu by reformy znamenaly oslabení vlivu republikových (stále ještě komunistických) kádrů na hospodářství (Dinkić 2000:53).

Reformu, která vešla ve známost pod jeho jménem, vyhlásil v prosinci 1989. Zaveden byl nový dinár v hodnotě 1.000 starých dinárů, který byl po předchozí prudké devalvaci pevně vázán na německou marku - nyní se stal plně konvertibilním. Tímto opatřením byl poskytnut impuls pro export. Pro boj s vysokou inflací zvolil Marković zmrazení mezd a pokračoval v cenové kontrole elektrické energie, pohonných hmot, léků a dalších sociálně citlivých položek, ale i některých surovin (dle OECD 1990).

Pro ozdravení bankovního sektoru a veřejných financí zakázal poskytovat dotace z veřejných fondů krachujícím podnikům. Podniky byly pečlivě rozděleny do kategorií podle odhadované schopnosti přežít. Hlavním kritériem byla platební neschopnost podniku, která v případě trvání nad 30 dnů znamenala zahájení úpadečného řízení. Začal být také uplatňován přísný režim spolupráce mezi podnikem v potížích a jeho věřiteli; proces v SFRJ doposud neznámý. Pokud k dohodě o spolupráci nedošlo, podnik byl poslán do konkurzu. Mnohdy se podniky snažily vyhovět věřitelům na úkor zaměstnanců, kterým nebyly vypláceny mzdy; odhadem šlo o pětinu či čtvrtinu všech podniků v zemi, zejména v chudších republikách.

Kromě toho se ve spolupráci s JNB podařilo snížit objem peněz v ekonomice, čemuž napomohlo i ukládání deviz občany do bank a tedy odložení spotřeby, a omezit rozmařilé poskytování bankovních úvěrů. Opatření se dotklo odhadem jedné čtvrtiny či dokonce jedné třetiny z 27.600 jugoslávských podniků; výše dluhů (de facto ztrát) stovky největších bank dle OECD (1990) se v celé federaci pohybovala mezi 2 – 3 miliardami amerických dolarů.

Pro zmírnění sociálních dopadů vládních opatření bylo připraveno 150 miliónů dolarů pro podporu chudých regionů a dalších 100 miliónů dolarů na pokrytí dávek pro nezaměstnané, jejichž počet měl výrazně vzrůst.

Země OECD přislíbily poskytnutí 500 miliónů dolarů dodatečných úvěrů a jednu miliardu poskytly na oddlužení bank. Zároveň začala jednání o restrukturalizaci dosavadních zahraničních dluhů Jugoslávie. Pokud by reformy měly úspěch, byly západní státy připraveny poskytnout další 4 miliardy dolarů půjček. MMF a další finanční instituce poskytly technickou pomoc a rady při formulaci a uskutečňování jednotlivých kroků.

První fáze reformy měla na jugoslávské poměry slušný úspěch. Do dubna 1990 (tedy během necelých čtyř měsíců) inflace v podstatě zmizela, ačkoliv ještě v měsíci vyhlášení reformy dosahovala 64,3 % měsíčně. Podstatné bylo, že vzrostl vývoz jugoslávských produktů. Cena ropy na mezinárodních trzích zůstávala příznivá. Zahraniční rezervy Jugoslávie během prvního pololetí roku 1990 vzrostly o 3 miliardy dolarů. Odstraněna byla většina vnitřních, převážně administrativních, bariér obchodu, včetně srbského bojkotu slovinských výrobků.

Koncem 80. let očekávali evropští odborníci přijetí Jugoslávie do EHS za předpokladu udržení politické stability. Problémy, na které naopak EHS poukazovalo, byly řešitelné – přijetí evropských norem v oblasti hospodářství a životního prostředí, přizpůsobení zvláštních vztahů SFRJ s některými zeměmi třetího světa a RVHP, postupné odstranění cel či politická neutralita SFRJ⁷. Hlavní překážkou zůstávala politická labilita a nejistá budoucnost vnitropolitického uspořádání. O rok později šance na přijetí SFRJ do EHS padla a vyjednávání o přistoupení přešlo na jednotlivé nástupnické země.

Svou víru v budoucí pozitivní hospodářský vývoj dávali najevo jugoslávští zahraniční pracovníci, kteří se vraceli domů po spojení obou německých států a později v důsledku dočasných ekonomických potíží během krize v Perském zálivu. V roce 1990 investovali své prostředky do stávajících jugoslávských podniků nebo zakládali nové. Asi 375.000 navrátilců šlo první cestou a dalších asi 160.000 zahájilo vlastní podnikání. Do zaměstnání a do svých firem někteří přinášeli své zkušenosti a know-how ze západní Evropy.

V první polovině roku 1990 vzniklo více než 1.200 společných podniků mezi jugoslávskými a zahraničními firmami. Zakládány byly také čistě domácí podniky. Přesto průmyslová výroba za stejné období klesla o téměř 9 % kvůli omezení úvěrů na nákup surovin a kvůli zavírání některých ztrátových podniků. Část firem navíc nerespektovala zmrazení mezd. Obecně se Markovičovy reformy (stejně jako dřívější pokusy) setkaly s odporem ze strany komunistické podnikové byrokracie především v Srbsku a jižních republikách.

Pokud lze označit první fázi za úspěšnou, pro konečný úspěch reformy měla být kritická její druhá fáze počínající červencem 1990. Vláda tlačila na snižování úrokových sazeb komerčních bank, aby snížila úrokové zatížení velkých podniků, ale i nových firem. Vznikla agentura pro rozvoj malých a středních firem a byl přijat program investičních pobídek. Ústavní dodatky měly umožnit převod podniků veřejného sektoru do soukromých rukou, nastartovat daňovou reformu a změnit kreditní roli NBJ tak, aby nadále nesměla půjčovat přímo podnikům, ale

---

⁷ Země EHS byly v té době všechny i členy NATO. Prvním neutrálním státem Evropské Unie se mělo stát až Rakousko.

jen komerčním bankám a státu, čímž by se stala obdobou centrálních bank vyspělých států.

Republiky a jejich představitelé však Markovičovi nechtěli dopřát úspěchu v obavě, že by fungující federální ekonomický program oslabil jejich pozice a postavení subjektů vůči federaci. Podkopáváním premiérova programu zejména prostřednictvím uchovávání hospodářského statutu quo, nelegální emisí dinárů, neodváděním federálních cel či zadržováním federálních daní se jim nakonec podařilo reformu pohřbit.

Reformy byly posledním vážným pokusem zachránit konstruktivní ekonomickou politikou federální Jugoslávii. Stabilizace cen a měny přinesla především městskému obyvatelstvu dočasné zvýšení životní úrovně. Přesto však premiérovy reformy nakonec neuspěly. Vypjaté vztahy mezi republikami, následné ochromení federální politiky, rozklad dosud vládnoucího SKJ a postupné paralyzování rozsáhlých území v důsledku prozatím ještě místně omezených sporů a nepokojů vedla Markovičovu vládu k přenesení pozornosti na zajištění další existence federace. Druhá fáze tak zůstala převážně záměrem a hospodářství dezintegrující se Jugoslávie začalo znovu upadat.

Jako předvoj dalších hospodářských potíží se znovu objevila inflace. A na politické scéně federace nezvratně špěla ke svému konci.

Jugoslávské hospodářství v závěru existence SFRJ

Jugoslávské hospodářství pod vlivem událostí doprovázejících rozpad velmi trpělo. V důsledku krachu Markovičových reforem je od posledního čtvrtletí roku 1990 stále obtížnější mluvit o federální ekonomice. Ta se během krátké doby rozpadla v hospodářsky téměř autonomní jednotky.

Srbsko po krátké přestávce během první fáze reforem obnovilo svůj bojkot slovinského zboží,⁸ kterému navíc díky zablokování dopravních cest krajinskými Srby z někdejšího celojugoslávského trhu zůstalo jako odbytiště pouze severní a centrální Chorvatsko. Podobně ztratily srbské a bosenské podniky možnost vyvážet na trhy v severních republikách a do zahraničí. Podniky v Srbsku, Černé Hoře, Makedonii a v Bosně a Hercegovině mohly kromě méně významných jadranských přístavů pro export použít pouze dunajskou cestu a řecký přístav Soluň.

---

⁸ Poprvé Srbové začali bojkotovat slovinské zboží v prosinci 1989. Tehdy šlo o reakci na slovinské masové odmítnutí srbské politiky v Kosovu a úspěšné odolání srbského tlaku na slovinské vedení (Girgle 2006: 68). Navíc na Silvestra roku 1989 Srbsko dočasně zastavilo dodávky elektrické energie do Chorvatska.

Problémy postihly federální finance a devizové rezervy. Slovinsko s Chorvatskem nejprve zastavily své příspěvky do rozvojových fondů a omezily ostatní platby. Po vyhlášení nezávislosti ustaly jakékoliv oficiální toky mezi rozpočty federace a nezávislých republik. Prudce se zhoršil výběr daní a poplatků; inflace snížila hodnotu dinárových rezerv centrální banky.

Odliv peněz cizích investorů, ochromení exportu a potřeba být minimálního dovozu zlikvidovala také většinu devizových rezerv státu. Především slovinské podniky záhy přestaly odvádět devizy centrální bance a začaly si své rezervy ukládat u slovinských bank.

Prudce se zhoršilo zásobování vnitřního trhu. Mnohé položky spotřebního zboží, ale i potravin a léků, se staly lokálně nedostatkovými. Největší hrozbu pro hospodářství vnitrozemských republik ale představovalo zastavení dodávek ropy ze severojadranských přístavů, které se podařilo udržet jen do vypuknutí velkých válečných událostí v Chorvatsku v první polovině roku 1991.

Devastující dopad vnitropolitické nestability (ale také dopady hospodářsky nepříznivého vnějšího ekonomického prostředí kvůli krizi v Perském zálivu) na hospodářskou situaci SFRJ dobře ilustruje fakt, že výstup ekonomiky byl v roce 1991 stejný jako v roce 1976.

V říjnu 1991 zavedlo Slovinsko novou národní měnu – tolar. Přechod na tolar rozrušil obchod s Chorvatskem, neboť slovinské podniky neměly zájem na přijímání plateb v inflačních dinárech. Stejný krok učinilo i Chorvatsko, které o dva měsíce později zavedlo svůj nový - chorvatský - dinár. Tato měna bez reálného krytí nikdy nesplnila účel. Ostatní republiky (kromě SRJ) měnovou unii opustily v dalším roce.

Na konci roku 1991 Evropská společenství (ES) suspendovala Trade and Cooperation Agreement se SFRJ, obnovila množstevní limity na dovoz jugoslávského textilu, vyňala Jugoslávii ze seznamu zemí požívajících nejvyšších výhod a přerušila (suspendovala) účinnost programu PHARE pro SFRJ (Stamenković – Pošarac 1994: 118). Tím fakticky uplatnila proti SFRJ hospodářské sankce, neboť sankce neznamenají jen uvalení restrikcí na obchod, ale také odeprání výhod ve vzájemném obchodě.

Vlastně i vláda premiéra Markoviće oficiálně skončila díky konkrétnímu hospodářskému tématu; premiér rezignaci podal v prosinci 1991 poté, co Srbsko prosazovalo rozpočet přidělující 86 % prostředků federální armádě (Vreme 23/12/1991).

Státy, které už nepojila společná ústava, armáda či měna, se nadále vyvíjely samostatně, ovšem ve vzájemné těsné provázanosti, která byla zřídka vítána, ale vždy přítomna. Z hospodářských vazeb, které dříve poutaly republiky federální Jugoslávie se nejlépe vyvázalo malé a více na Západ orientované Slovinsko.

Tab. 3 Vývoj reálného HDP v letech 1980, 1985 a 1988 - 1991, v % (1989 = 100)

	1980	1985	1988	1989	1990	1991
Albánie	79,4	88,2	91,0	100,0	90,0	64,8
BaH	94,1	95,0	97,3	100,0	90,1	81,6
Bulharsko	76,2	89,9	101,9	100,0	90,9	83,0
Chorvatsko	99,0	99,8	101,6	100,0	92,9	73,3
Makedonie	93,3	96,0	98,1	100,0	89,8	84,3
Rumunsko	88,5	103,4	106,2	100,0	94,4	82,2
Slovinsko	98,9	100,9	100,5	100,0	91,9	83,7
SFRJ	97,7	99,5	99,4	100,0	92,4	x
SRJ	95,7	98,7	98,8	100,0	92,1	81,4

Zdroj: Economic Survey of Europe, 2001, vol. 1; národní statistiky

Závěr

Historická zkušenost SFRJ, tedy balkánské země snažící se v 70. a 80. letech konvergovat k EHS, tak jak jsme si ji popsali výše, přináší několik poznatků či zkušeností.

Vysoké zadlužení vedlo k opakovanému znehodnocování měny a jeho prostřednictvím k vysoké inflaci v důsledku vyšších dovozních cen. Slabší měna přitom nedokázala v dostatečné míře povzbudit export jugoslávského zboží.

Zahraniční zadluženost byla důsledkem nedostatečné produktivity / konkurenceschopnosti jugoslávských podniků a ekonomiky jako celku. Náklady na obsluhu dluhu dále podvazovaly jejich ekonomickou výkonnost, což snižovalo dostupnost prostředků na investice a dále roztáčelo spirálu ekonomického poklesu.

Jen vážně míněné pokusy o reformu země a snížení zadlužení vedly k posílení měny, snížení inflace a v případě Markovićových reforem i k dočasnému zvýšení konkurenceschopnosti. Dílčí reformy takových výsledků nedosáhly.

Expanzivní monetární politika, tj. „třštění peněz“ (ať už fyzických či prostřednictvím nekrytých úvěrů podnikům a bankám) federací, republikami a jejich bankami, byla dalším faktorem vedoucím k vysoké inflaci a v tomto případě k postupnému snižování životní úrovně především střední vrstvy obyvatel, která tak byla stále citlivější na politickou agitaci stran slibujících návrat jejich někdejší prosperity.

Programy rozvoje chudších regionů byly neefektivní a staly se příčinou mnoha neshod ve vedení federace a mezi federací a republikami. Navíc odsávaly prostředky, které mohly být použity na skutečné posílení konkurenceschopnosti podniků a ekonomiky jako celku.

Neschopnost a/nebo neochota republikových a federálních představitelů se dohodnout na hospodářských opatřeních vedoucích ku prospěchu celé země vedla k rozpadu státu. Rozpadem SFRJ na stále méně propojené (a mající společné zájmy) hospodářské prostory spolu s koncem studené války zanikl jeden z hlavních důvodů pro existenci federace.

Zkušenost z rozpadu SFRJ navíc ukázala, že z někdejší Jugoslávie se chtěly jako první vyvázat ty republiky, jejichž hospodářství i životní úroveň obyvatel patřily k nadprůměru. Tyto části federace došly k závěru, že jednak za své transfery do společného rozpočtu i přímo chudším republikám už nedostávají dostatečnou hospodářskou protihodnotu např. ve formě odbytu jejich zboží, a jednak hospodářská (a fiskální a monetární) politika, která odpovídá situaci ve většině federace, neodpovídá potřebám těchto bohatších regionů. Z hospodářského hlediska tudíž ztratily rozvinutější republiky zájem na zachování jednotného celku s chudšími oblastmi.

Seznam literatury

BABIĆ, S. (1999): *The Political Economy of Adjustment to Sanctions: The Case of Serbia*. [Http://www.geocities.com/CapitolHill/Parliament/6682/babic.html](http://www.geocities.com/CapitolHill/Parliament/6682/babic.html)

DELEVIĆ, M. (1998): Economic Sanctions as a Foreign Policy Tool: The Case of Yugoslavia. *International journal of peace studies*. ISSN 1085-7494.

DINKIĆ, M. (2000): *Ekonomija Destrukcije – Velika Pljačka Naroda*. Beograd: Stubovi kulture. ISBN 868257103X.

DIZDAREVIĆ, R. (2002): *Od smrti Tita do smrti Jugoslávie: svědectví*. České vyd. 1. Praha: Jan Vašut. ISBN 80-723-6171-6.

EUROPE, Economic Commission for (1992): *Economic Survey of Europe 1991-92*. Geneva: UN Publications. ISBN 92-1-116540-7.

EUROPE, Secretariat of the Economic Commission for (1994): *Economic Bulletin for Europe*. Geneva/New York: UN Publications. ISBN 92-111-6615-2.

EUROPE, Economic Commission for (2001): *Economic Survey of Europe*. New York: UN Publications. ISBN 92-111-6780-9.

GAPINSKI, J. H. (1993): *The economic structure and failure of Yugoslavia*. Westport: Praeger, 1993. ISBN 02-759-4600-2.

GLENN, C. (1992): *Yugoslavia, A Country Study*. Washington DC: Library of Congress. ISBN 08-444-0735-6.

HLADKÝ, L. (1993): *Jugoslávská krize a její historické souvislosti*. Praha: Panorama. ISBN 80-854-6715-1.

CHANG, R. (2005): *Financial Crises and Political Crises*. Cambridge: Working Papers of the National Bureau of Economic Research no. 11779. [Http://nber.org](http://nber.org)

KRUGMAN, P. R. (2012): *End this depression now!*. New York: W.W. Norton. ISBN 978-039-3088-779.

ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT (1990). *Yugoslavia [1989-1990]*. Paris: OECD. ISBN 92-641-3393-3.

OZLER, S. – TABELLINI, G. (1991): *External Debt and Political Instability*. Cambridge: Working Papers of the National Bureau of Economic Research no. 3772. [Http://nber.org](http://nber.org)

PIRJEVEC, J. (2000): *Jugoslávie 1918-1992: vznik, vývoj a rozpad Karadževićovy a Titovy Jugoslávie*. Vyd. 1. Praha: Argo. ISBN 80-720-3277-1.

STAMENKOVIĆ, S. - POSARAC, A. (1994): *Makroekonomská stabilizacija: Alternativni pristup*. Beograd: Institut ekonomskih nauka. ISBN 86-803-1516-8.

ŠESTÁK, M. (1998): *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha: Lidové noviny. ISBN 80-710-6266-9.

ŠVEJNAR, J., et. al. (1988): *Market Imperfection, Labor-Market Management and Earning Differentials. In Developing Economy: Theory and Econometric Evidence from Yugoslavia*. Quarterly Journal of Economics, vol. CIII, No. 3

(UNDP), Published for the United Nations Development Programme (2003): *Human development report*. New York: Oxford University Press. ISBN 01-952-1835-3.

ZEC, M. – RADONJIĆ, O. (2012): *Ekonomski model socialističke Jugoslavije: Saga o autodestrukciji*. Beograd: Filozofski Fakultet univerziteta u Beogradu.